

संयुक्त राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद १३२५:
नागरिक समाज अनुगमन प्रतिवेदन
(२०१०)

नेपाल

संयुक्त राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद १३२५: नागरिक समाज अनुगमन प्रतिवेदन (२०१०)

अनुसन्धानकर्ता : शोभा गौतम, पुकार शाह, शुभेक्ष्मा शर्मा, सम्भ्रना कक्षपति,
अनुप नास्ननी, हरी बास्कोटा, अङ्किता सिंह राठौर, विष्णुहरी भण्डारी

लेखन : वन्दना राणा, पिङ्की सिंह राणा

आभार : साथी, इहिकन

प्रकाशक : साथी

सहयोग : ग्लोबल नेटवर्क अफ विमेन पीस विल्डर्स (GNWP)

१. महिला, शान्ति र सुरक्षा स्थिति

क. द्वन्द्वको प्रकृति

नेपालमा १३ फेब्रुअरी १९९६ मा शुरु भएको १० वर्ष लामो सशस्त्र विद्रोह नेपाल सरकार र माओवादीबीच २१ नोभेम्बर २००६ मा वृहत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर पश्चात औपचारिक रूपमा टुङ्गियो । त्यो द्वन्द्व सन् २००२ सम्म एउटा निकृष्ट रहेको जन विद्रोहको रूपमा रहेर खास गरी राजधानी बाहिर चर्किन थाल्यो र जनताका दैनन्दिनी जीवनलाई प्रभाव पार्न थाल्यो । संरचनागत असमानता, बहिष्कारण तथा विभेद (लिङ्ग, जाति, वर्ग, भौगोलिक), केन्द्रीकरण तथा अधिकारको दुरुपयोग, गरिबी एवं बेरोजगारी अवसरहरूमा पहुँचको अभाव, राज्य शासकीय प्रणालीको असफलता र विचारधारात्मक विविधता विद्रोहका प्रमुख कारणहरू थिए । यस अवधिमा नेपाल जुन कुनै बेला शान्तिपूर्ण राष्ट्र थियो । धनजनको क्षति, पूर्वाधारहरू र विकास गतिविधिहरूमा कहिल्यै नव्यहोरेको गतिरोध व्यहोर्न पुग्यो । १३,००० भन्दा बढीको संख्यामा पुरुष, महिला र बालबालिकाहरूले यस अवधिमा ज्यान गुमाएको अनुमान छ भने १ लाख देखि २ लाखसम्म मानिसहरू विस्थापित बन्न पुगका अनुमान गरिन्छ । अझै पनि १००० भन्दा बढी मानिस वेपत्ताकै सूचीमा छन् । द्वन्द्वका कारण करोडौं मूल्यका पूर्वाधारहरू ध्वस्त हुन पुगे । यसै अनुरूप ३,९१५ गा.वि.स.हरू १,७७२ वटा भन्दा बढी गा.वि.स. भवनहरू द्वन्द्वकालमा तहस नहस भए । २, ६४६ विकास संरचनाहरूलाई क्षति पुग्यो ।

द्वन्द्व पश्चातको अवस्था: द्वन्द्वको परिणामले नेपाललाई राष्ट्र-राज्यको पुनः परिभाषाको संघारमा ल्याइदियो । जेहोस्, क्षति र विध्वंसको अलावा द्वन्द्वले विभिन्न क्षेत्रमा संक्रमणको अवस्था ल्याइदिनमा पनि भूमिका खेलेको छ, जस्तै:

- राजतन्त्रबाट गणतन्त्र
- अधिनायकवादबाट प्रजातन्त्र र मानव अधिकार
- एकात्मकताबाट एउटा समावेशी र सहभागितामूलक शासन पद्धति तर्फ
- राज्य संरक्षित धार्मिक सापेक्षतावादबाट धर्म निरपेक्षता तर्फ, र
- पूर्णरूपमा केन्द्रीकृत एकात्मक प्रणालीबाट विकेन्द्रीकरण एवं क्षेत्रीय तथा स्थानीय तहको स्वायत्तता तर्फ

यति हुँदाहुँदै पनि वृहत शान्ति सम्झौता र अप्रिल २००६ को दोस्रो जनआन्दोलन र राजतन्त्रको अवसानबाट जनताले शुरुमा जे इच्छा आकाङ्क्षा पालेका थिए त्यो अझै पूर्ण हुन सकेको छैन । आन्तरिक राजनीतिका अवस्था एवं राजनैतिक दलहरूबीच अन्तरकलह शक्तिको बाँडफाँड, सुरक्षा-क्षेत्र पुनर्संरचना, पूर्व जनमुक्ति सेनाका पुनःस्थापना, तराई-मधेश मुद्दाको सम्बोधन, संक्रमणकालीन सुरक्षा व्यवस्था र न्याय सम्पादन, अन्य जात जातिको मुद्दा, राज्यको संघीय स्वरूप निर्धारण, संविधान निर्माणको अक्षमता, बिग्रदो कानूनको शासन तथा दण्ड हीनताको प्रवृत्तिमा वृद्धि जस्ता मुद्दाहरू शान्ति

प्राप्तिको मार्गमा अवरोध ल्याउने प्रमुख कडीहरु सावित भएका छन् । फलस्वरूप, नेपाल अहिले संक्रमणकालीन नाजुक स्थितिबाट गुज्रिरहेको अवस्था छ ।

द्वन्द्वले महिलामा परेको असर

सन् १९९६ देखि २००६ को अवधिमा भएको सशस्त्र द्वन्द्व यसको परिणामहरुका दृष्टिले मात्र हैन, उत्पत्तिका हिसाबले पनि गहनरूपमा लैङ्गिक रहयो । लैङ्गिक एवं सामाजिक समावेशी मूल्याङ्कन सन् २००५ ले यस सम्बन्धमा रहि आएको अवधारणहरु एवं त्यसका सेरोफेरोमा द्वन्द्वरत दुबै पक्षहरुबीच भएका सम्वाद राजनैतिक विश्लेषण एवं प्राज्ञिक अनुसन्धानबाट देखाए अनुसार द्वन्द्वबाट बढी प्रभावित क्षेत्रहरुमा भएको यिनीहरुको बसोवास, उनीहरु स्वयं वा उनीहरुका परिवारका सदस्यहरुको राजनैतिक आस्था वा उनीहरुका जातीय एवं आर्थिक पृष्ठभूमि आदि कारणबाट लडाकूका हिसाबले संलग्न भएका हुन् वा नहुन् उनीहरुमा द्वन्द्वले कल्पना गरेभन्दा धेरै बढी र दूरगामी प्रभाव राख्ने प्रहार मूलतः यस्मा संलग्न पुरुषहरुबाटै भएको देखिन्छ । सामाजिक एवं आर्थिक हिसाबले बालिकाहरु र महिलाहरुमा नै जिम्मेवारीको बोझ अत्यन्त ठूलो आइलाग्यो । महिलाहरु घरका मूली र उनीहरुको परिवारको भरथेगको पूरा जिम्मेवार बन्नुपर्ने स्थिति आयो जब घरका पुरुष एवं नौजवानहरु राज्यपक्षीय सुरक्षा बलहरुद्वारा पक्राउमा परिने वा माओवादी लडाकूमा जानु पर्ने भय र बाध्यताले घर गाउँ छाडेर हिड्नु पर्ने अवस्था आइलाग्यो । परम्परादेखि महिलाहरुले गर्न नपरिरहेको हलो जोत्ने र मलामी जाने जस्तो कामको जिम्मेवारी पनि उनीहरु माथि नै आइलाग्यो । खाने कुराको अपुगका कारण केटीहरु र महिलाहरुको स्वास्थ्यमा ठूलो असर पुग्न गयो र रक्ताल्पताका लक्षणहरु देखापर्न थाले । अपहरण भइने भयले विस्थापित हुनुपर्दा, जवर्जस्ती सेनामा भर्ना हुनु पर्ने बाध्यता एवं दुबै पक्षबीचको संघर्षमा पर्न सक्ने भयले केटीहरुले शिक्षा लिनबाट पनि भन् भन् बञ्चित हुँदै जानु पर्‍यो । शिक्षाको कमीका कारण र शीप सिक्न नपाउँदा उनीहरु काममा उचित ज्याला पाउनबाट पनि बञ्चित बने र शोषित पुगे ।

अपहरण र अत्याचार, बलत्कार एवं यौन शोषण द्वन्द्वरत दुबै पक्षहरुबाट चले, विद्रोहीहरुले जवर्जस्ती आफूमा संलग्न हुन बाध्य पारिए, दुर्व्यवहार, हत्या, आतंक, जवरजस्ती विस्थापन, विधवा हुनेहरुको संख्यामा वृद्धि, घर चलाउनु पर्ने बाध्यता, केटाकेटीहरु र वृद्धहरुको हेरचाहको जिम्मा जस्ता दायित्वहरु चुलीन पुगे । ४००० भन्दा बढी महिलाहरुले आफ्नो पति गुमाए र सयौंले द्वन्द्वरत दुबै पक्षबाट बलात्कारको शिकार बन्नु पर्‍यो । अभै पनि आन्तरिक विस्थापनका परेका मध्ये केटाकेटी र महिलाको संख्या बढी देखिन्छ, उनीहरु आफ्ना घर फर्कन पाएका छैनन् भने हजारौंले मानसिक तनाव र शारीरिक, यातना भोगिरहेका छन् । सन् २००४ को अन्तसम्ममा ५०, ३५६ जना विस्थापित भएका देखिन्छ भने सबैभन्दा ठूलो संख्या मध्यपश्चिम विकास क्षेत्रमा रहेको देखिएको छ । सन् २००६ सम्ममा मारिनेहरुको संख्या १३,३४७ पुगेको थियो । ती मध्ये महिलाहरुको संख्या लगभग ८ प्रतिशत र केटा केटीहरुको ३ प्रतिशत देखिन्छ । सन् २००७ मा ५५१ र २००८ मा ५४१ थप मानिस मारिएका छन् । माओवादी विद्रोहका अवधिमा मारिएका मानिसहरुको संख्या १०,२९७ पुरुष र १०१३ महिला छन् भने महिला पुरुष छुट्टिन नसकेको संख्या २,०३४ छ किनकि तिनीहरु द्वन्द्वकै अवधिमा परेका हुनाले मृतकको परिचय लुकाउने नाममा द्वन्द्वरत पक्षहरुले कोहीलाई खाल्डो खनेर पुरे र कति पयलाई बेपत्ता पारे । यो अवधिमा मारिएका १०१३ महिला मध्ये १९३ जना माओवादीबाट र बाँकी सुरक्षाकर्मीका हातबाट मारिएका देखिन्छन् । त्यसरी नै ८४,९६९ जना अपहरणमा परेकाहरुमा २,०८७ महिला रहेका र ६९,४०३ को परिचय खुल्न सकेको छैन । आजसम्म यौन हिंसाका हजारौं अपराधहरुको जिम्मा लिने

कोही छैन भने मानव अधिकार उल्लंघनका अरु कतिपय गम्भीर घटनाहरूको पनि अवस्था उस्तै छ । मुलुकभर फूटवादी समूहहरूको उपस्थितिले स्थिति अझ विग्रंदो अवस्थामा छ । तराई प्रदेशका सयौं महिलाहरूले बलत्कार र यौन दुर्व्यवहारको प्रत्यक्ष असर भोगिरहेको तथ्य द्वन्दका अन्यान्य असरहरू मध्ये महिलाहरूमा परेको एउटा टड्कारो असर हो ।

यति हुँदाहुँदै पनि द्वन्दले गैर-परम्परागत भूमिकाहरूमा समलग्न हुने, निर्णय गर्ने अधिकारहरूमा वृद्धि तथा नेपाली सेनामा समावेशी जस्ता महिला सशक्तिकरणका दिशामा अति शिघ्ररूपमा ल्याएको परिवर्तनलाई भने कम आँकु हुँदैन । द्वन्दले नजानिदो किसिमले महिला अधिकारहरूमा वृद्धि ल्याएको छ भनेर उल्लेख गर्न सकिने ठाउँ छ । संविधान सभा (सं.स. २००८) मा ३३ प्रतिशत महिला कोटाको प्रावधानले विगतका संसदीय प्रतिनिधित्वहरूमा भइरहेको अन्यन्त न्यून महिला सहभागितालाई महत्वपूर्ण किसिमले पछाडि पारेको छ । लैङ्गिक भूमिकामा परिवर्तन र नेपाली पुरुष वर्गले त्यसलाई उत्तरोत्तर रूपमा स्वीकार गर्दै गइरहेका उदाहरण रोजगारका लागि विदेश जाने महिला कामदारहरूको संख्यामा वृद्धि, महिला अधिकार एवं पौत्रिक सम्पत्तिमा उत्तराधिकारको वैधानिक प्रावधानहरूको प्रत्याभूति र अन्य त्यस्तै अधिकारगत कुराहरूमा भएका प्रगतिहरूलाई लिन सकिन्छ । तर शान्ति प्रकृत्यामा महिलाहरूको नगण्य सहभागिता अझै खट्केको विषय हो । परिणाम स्वरूप शान्ति सम्झौतामा लिङ्गका आधारमा हुने दण्ड कारवाही एवं हिंसा जस्ता पक्षहरू ओभरलमा पर्न पुगेका र प्रष्टिन नसकेका हुन् । त्यसैले गर्दा ती पक्षहरूमा सम्झौताको व्याख्या गर्दा वा कार्यान्वयन गर्दा ध्यान दिने गरिएको छैन ।

सम्बद्ध नीतिहरू:

नेपाल १६ वटा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार दस्तावेजहरूमा सही गरेको छ जसअन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक एवं साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्र, १९९६, नागरिक एवं राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञा पत्रको द्वितीय ऐच्छिक लिखत, १९८९, यातना र अन्य क्रूर अभाववीच वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धी १०८४, र महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभावहरू उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धी, १९७९ पर्दछन् । हालसालै ल्याइएका यससँग सम्बन्धित नीतिहरू अन्तर्गत:

- बृहत शान्ति सम्झौतामा सम्झौताका दुबै पक्षहरूले पालन गर्नु पर्ने गरी लिङ्गमा आधारित हिंसाको प्रतिषेधात्मक प्रावधानहरू समावेश,
- नेपालको अन्तरिम संविधान २००७ ले महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक लगायत अन्य कुनै पनि प्रकारका हिंसा निषेध । महिलाको प्रजनन अधिकारलाई मौलिक अधिकारकै रूपमा मान्यता
- सन् २००६ मा महिला समानता ऐन पारित, विगतका विभिन्न ऐनहरूमा रहेका ५६ वटा विभेदकारी प्रावधानहरूको खारेजी, संशोधन र तिनमा महिला अधिकार सुरक्षित गर्ने प्रावधानहरू थप ।
- मानव वेचविखन ऐन, २००७ मा ओसार पसारका उद्देश्यले लैजानुलाई अपराध मानिने भनी ओसार पसारको परिभाषामा वृद्धि । नयाँ ऐनले पीडितको सहयोग र स्याहार सुसार गर्नुपर्ने प्रावधान थप गरेको ।

- लैङ्गिकमुखी हिंसालाई प्रोत्साहन गर्ने कुरीति जन्म व्यवहारहरूलाई निषेध गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतबाट आदेशहरू जारी भएका ।
- लैङ्गिक मुखी विभेदको अन्त्य गर्नुपर्ने कुरालाई नेपाल सरकारले आफ्नो तीन वर्षे अन्तरिम योजना (२००७-२०१०) मा प्रमुख उद्देश्यका रूपमा मान्यता दिएको ।
- नेपालको व्यवस्थापिका संसदले घरेलु हिंसा (अपराध र सजाय) ऐन अध्यादेश (मे ५, २००९) पास गरेको । यसले शारीरिक, मानसिक, यौनिक, आर्थिक लगायत आचरणगत हिंसालाई घरेलु हिंसाका रूपमा परिभाषित गरेको,
- नेपाल सरकारले महिला र बालिकाहरू विरुद्धको हिंसालाई रोकथाम र उनीहरूको संरक्षणलाई विशेष ध्यान दिइ लैङ्गिक मुखी विधेकलाई हटाउन राष्ट्र सतर्कता तर्जुमा गरेको । यसले २०१० को वर्षलाई लैङ्गिक विभेद अत्य वर्ष घोषणा गरेको । लैङ्गिकमुखी विभेद विरुद्ध कार्ययोजना, २०१० ले दण्ड, संरक्षण र रोकथामलाई विशेष ध्यान दिएको र महिला विरुद्ध हुने हिंसाका घटनाहरूको अनुसन्धानका लागि एउटा विशेष आयोग गठनको आवश्यकतालाई प्रश्रय दिएको । एउटा निशुल्क हटलाइन नम्बर (११११) संचालन गरेको जुन सोभै प्रधान मन्त्रीको कार्यलयसंग जोडिएको छ र हाल चालु अवस्थामा रहेको छ ।
- नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ तथा १८२०- महिला, शान्ति र सुरक्षा सम्बन्धी पहिलो प्रस्ताव सम्बन्धमा एउटा राष्ट्रिय कार्ययोजना तर्जुमाको प्रकृत्यामा छ ।
- दशौं पञ्चवर्षे योजनाले लैङ्गिक एवं मानव अधिकारलाई मन्त्रालयहरूमा जेण्डर फोकल प्वाइन्ट्स र ओसार पसार रोकन केन्द्रीय र जिल्ला तहमा कार्यदलहरू स्थापना गरिएका छन् ।
- सरकार र राजनीतिक क्षेत्रहरूमा ३३ प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्वको नीतिको अङ्गीकार ।

२. तथ्याङ्क प्रस्तुती र विश्लेषण:

उल्लेखनीय नीति एवं प्रावधानहरूको व्यवस्थाका बावजुद पनि तिनीहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धी यथार्थ तथ्याङ्कले भने बेग्लै चित्र प्रस्तुत गरिरहेका छन् । नीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन चाहीं मुलुकका विविध क्षेत्रहरूमा सर्वत्र सरोकारको विषय बनिरहेको र महिला अधिकार एवं सशक्तिकरण, तथा शान्ति र सुरक्षासम्बन्धी मुद्दाहरूमा यो अभै बढी मात्रामा खट्किरहेको छ ।

क. सहभागिता:

सूचकाङ्क १- शासनमा महिला सहभागिता सूचक (मन्त्रीमण्डल/मन्त्री परिषद, संसद, स्थानीय शासनमा महिलाहरूको वरिष्ठता ओहोदा प्रतिशत)

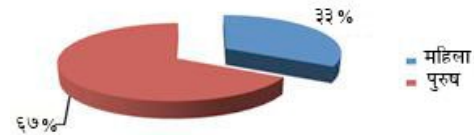
व्यवस्थापिका र संसदीय स्तर:

बृहत शान्ति सम्झौताको एउटा प्रमुख अवयव भनेको राजनीतिक र सामाजिक रुपान्तरण हो जस्तै सबै किसिमका विभेदहरू समाप्त पार्न राज्य पुनःसंरचनाका लागि एउटा समावेशी प्रजातान्त्रिक तथा अग्रगामी दृष्टिकोणको खाँचो औल्याउँछ । यस्तै अन्यका अतिरिक्त महिलाका आवश्यकता र सरोकारहरूलाई ध्यानमा राख्दै एउटा समावेशी र प्रगतिशील राज्य पुनःसंरचनालाई पनि हृदयङ्गम गरेको

छ । संविधान सभाले नयाँ संविधानको मस्यौदा-गर्दा संविधान सभामा महिला साभासदहरुको ठूलो संख्यामा प्रतिनिधित्व पनि गराएको छ (चित्र १) त्यसको लागि संक्रमण काल भन्दा पूर्वको अवस्था ओगट्ने गरी अन्तरिम संविधान ल्याउने काममा माथि उल्लेखित सम्पूर्ण तथ्यहरुले भूमिका निर्वाह गरेका छन् । संविधान सभामा ३३ प्रतिशत सदस्यता एउटा इतिहास उपलब्धि मान्नु पर्दछ ।

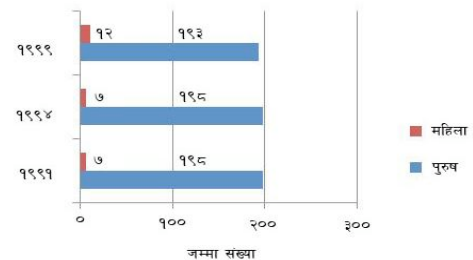
अधिका वर्षहरुमा प्रतिनिधिसभामा देखिएको अत्यन्त न्यून महिला प्रतिनिधित्वलाई मनन गर्दा यो सत्य सावित भएको छ । (चित्र नं. २) तर महिला सरोकारका विषयमा महिला सांसदहरुले कतिको आवाज बुलन्द पार्न सक्ने हुन् त्यो हेर्न बाँकी नै छ । शासनमा र राजनैतिक दलहरुभित्र पितृसत्तात्मक कै धडधडी बढी छ । संख्यामा देखिएको वृद्धि महिला प्रतिको सहानुभूति र उनीहरुका पक्षमा बोल्ने गरिएकाले राजनीतिक रुपमा बढी सही हुनसक्छ तर परिवर्तनका लागि दृढ इच्छा शक्तिका दृष्टिले भने होइन । जे होस् यसलाई एउटा अवसरका रुपमा लिनुपर्दछ र उनीहरुको भूमिका र उत्तरदायित्वहरु पक्कासँग बुझाउन तथा सम्पूर्ण नेपाली महिलाहरुको समग्रहितका लागि उत्पादकत्वमूलक सहभागिताको सामर्थ्यलाई निश्चित गर्न उनीहरुको क्षमता निर्माणको कुरालाई सम्बोधन गर्नुपर्छ ।

चित्र नं. १ सम्पूर्ण सदस्य संख्यासँग लैङ्गिक हिस्सा विभाजन

माथि तालिका १ र २ मा देखाइए अनुसार विगत अवधिका तुलनामा सरकारमा महिलाहरुको सहभागितालाई हेर्दा भइरहेको परिवर्तनहरु अभै पनि ज्यादै मामुली खालका देखिएका छन् । वृहत शान्ति सम्झौता पछिका अवधिमा मन्त्रीमण्डल/मन्त्रीपरिषद, संसद तथा स्थानीय सरकारका वरिष्ठ ओहोदाहरुमा महिला प्रतिशतमा वृद्धि भएको छ ।

चित्र २: प्रतिनिधि सभामा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको हिस्सा, नेपाल १९९१, १९९४, १९९९

परम्परागत रुपमा पुरुषहरुकै बाहुल्यता रहेको प्रतिरक्षा र उप प्रधान मन्त्रीको ओहोदाहरु महिलाका लागि छुट्याउनु मन छुने मात्र होइनन् निर्णायक किसिमका महत्व राख्ने पनि छन् । तैपनि समग्र तस्वीर अभै दयनीय अवस्था नै रहेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त यी प्रतिनिधिहरुका वास्तविक सहभागिता र निर्णय गर्ने क्षमता पनि दलहरुमा रहेका हचुवा निर्णय गर्ने अधिकारका कारण अभै द्विविधाकै अवस्थामा छ ।

तालीका १: मन्त्रीपरिषदको जम्मा संख्या :

क्र.स.	ओहदा	साल	जम्मा संख्या	महिला	पुरुष	महिला प्रतिशत
१.	मन्त्रीहरु	२०१०	४३	३८	५ (रक्षा मन्त्री -१, उपप्रधानमन्त्री-१, राज्यमन्त्री-१, सहायकमन्त्री-२)	११.६२% स्रोत: http://www.can.gov.np/
२.	„	सेप्टेम्बर १९९९	३२	३१	१	३.१२५% स्रोत : http://www.asmita.org.np/storiesfeature/briefabout.htm

अरु क्षेत्रका तुलनामा व्यवस्थापकीय तहमा महिला संलग्नता बढी आशाप्रद देखिन्छ । संवैधानिक एवं व्यवस्थापिका संसदका विभिन्न समितिहरूमा उनीहरूको संख्या टड्कारै देखिन्छ । (तालीका २) तैपनि एउटा गुणात्मक सहभागिताका सन्दर्भमा उनीहरूका क्षमताबारे लगातार गहन पुनरावलोकन एवं विश्लेषणको खाँचो छ ।

तालीका २: समितिहरूमा महिला प्रतिनिधित्व :

क्र.स.	समिति प्रकार	जम्मा	महिला	महिला %
क.	संविधान सभा समितिहरू			
१.	संवैधानिक समिति	६३	१५	२३.८१%
२.	थिमेटिक समिति (विषयगत समिति)	४३१	१२५	२९%
ख.	व्यवस्थापिका संसदीय समिति			
१.	कार्यविधि समिति	११५	४१	३५.६५%
२.	व्यवस्थापिका समिति	७४	२३	३१.०८%
३.	थिमेटिक समिति	३६२	१००	२७.६२%
४.	विशेष समिति	१४५	३९	२६.९%

स्रोत: <http://www.can.gov.np/August 2010>

निजामती प्रशासन तहमा: अहिले निजामती सेवामा ७७,३२६ कर्मचारीहरू छन् र तिनमा महिलाको प्रतिशत कूल संख्याको ११.३३ प्रतिशत मात्र छ । स्थानीय शासन तहमा महिला प्रतिनिधित्व प्रायः शून्यकै अवस्थामा पाइन्छ । सामान्य प्रशासन मन्त्रालय अन्तर्गत ७५ वटै जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूमा एउटा पनि महिला अनुहार छैन । सीमित मात्रामा भइरहेको लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण सरकारी क्षेत्रमा र त्यसमा पनि विशेष गरेर निर्णय गर्ने तहमा भएका सीमित मात्राका लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण प्रयासहरूले प्रतिबिम्बित गरे अनुसार-स्थानीय विकास कार्यालयहरूमा पनि उनीहरूको स्थिति उति राम्रो देखिदैन ।

तालीका ३: सरकारी प्रशासन को वरिष्ठ तहमा महिला प्रतिनिधित्व:

सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	पुरुष	महिला	महिला प्रतिशत
प्रमुख जिल्ला अधिकारी (प्र.जि.अ)	७५	०	०%
स्थानिय विकास अधिकारी (स्था.वि.अ.)	७५	१	१.३३%

स्रोत : सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (अगस्त २०१०)

जनवरी २००९ मा संसद भित्र महिलाहरूको एउटा समूह स्थापना गरिएको थियो । लैङ्गिक सरोकार नीति एवं कानूनहरूको प्रवर्द्धनका लागि स्थापित यो एउटा अनौपचारिक संयन्त्र हो । एउटा कार्य समिति र कार्यान्वयन समिति यस अन्तर्गत स्थापित हुने गरी महिला समूह नियमावली (Regulation of Women's Caucus) २००९ पारित भएको थियो । पछि यो ३ उपसमितिहरूमा विभाजन भयो : १) महिला विरुद्ध हिंसा, २) संवैधानिक समिति, र ३) व्यवस्थापिका संसद । तर महिलाहरूको यो संगठनले संस्थागत चुनौतीहरू सामना गर्‍यो । व्यवस्थापिका संसद भित्रै कार्यालयलाई स्थान उपलब्ध गराइए पनि

यसलाई आवश्यक सामाग्रीहरु जस्तै कम्प्युटर वा इन्टरनेटको पहुँच आदिले सुसज्जित गर्न सकिएको छैन । महिलाहरुको अधिकारको प्रत्याभूति दिने राजनैतिक इच्छा शक्ति अभै संदिग्ध अवस्थामा नै रहेको छ ।

राजनीतिक दलहरु: राजनैतिक दलहरुको राजनैतिक इच्छा शक्ति तिनीहरुले गर्ने भाषण र वक्तव्यहरु भन्दा धेरै अलग छ । एफपिटिपी (प्रत्यक्ष चुनावी प्रणाली) चुनाव प्रणालीका बावजुद पनि महिला प्रतिनिधित्व न्यून रहनुमा महिला विरुद्धको असमानताको लागि पितृसत्तात्मक मूल्यहरु नै टड्कारो रुपमा अधि सँछन । राजनैतिक दलहरु भित्रैको पार्टी सरकारमा महिलाहरुको संख्या र त्यसमा पनि विशेषतः कार्यकारी, नीति तथा निर्णय गर्ने तहहरुका ओहोदामा उनीहरुप्रति हेलत्वकै अवस्था छ । यस्ता पदहरुमा पुग्न समर्थ भएकाहरुले गरेका महत्वपूर्ण निर्णयहरु पनि खुल्ला रहने र तिनीहरुको अनुगमन र विश्लेषण गर्नुपर्ने आवाज उठाइन्छ ।

सूचकाङ्क २-शान्तिवार्ता टोलीमा महिला प्रतिशत:

संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ ले जोड दिएको केन्द्रीय विषय वस्तु भनेको शान्ति वार्तामा महिलाहरुको प्रतिनिधित्व र सहभागिता नै हो । अहिले सम्ममा द्वन्द्वरत दुवै पक्ष र राजनीतिक दलहरुबीच धेरै शान्तिवार्ताहरु भइसकेको छन (अनुसूची १: Key Building Block of Peace Process in Nepal) । यति हुँदाहुँदै पनि यी सबै अवस्थाहरुमा महिलाको प्रतिनिधित्व र सहभागितालाई बेवास्ता मात्र गरियो । सरकार-माओवादी युद्ध विराम अवधीको (जनवरी २, २००३) तत्कालीन सरकारकी मन्त्री अनुराधा कोइराला त्यो शान्ति वार्ता टोलीको एउटा सदस्य भएकी अपवाद बाहेक त्यसपछिका शान्तिवार्ताहरुमा महिलाहरुको सहभागीता पूर्णतः शून्यको अवस्थामा छ । अनुराधा कोइराला सम्मिलित वार्ता टोलीको कूल सदस्य संख्या नौ रहेको थियो र हिसाब गर्दा त्यस्मा महिला प्रतिश ११.११ हुन आउँछ । यस्ता परिस्थितिहरुका सामु महिलाहरूसँग सम्बन्धित सरोकारका पर्याप्त प्रतिनिधित्वको कुरा द्विविधा ग्रस्त हुने नै भयो । एउटा प्रमुख सरोकार भनेको महिलाहरुको अधिकार, सहभागिताको आवश्यकता र द्वन्द्वबाट पैदा भएका असरहरुबाट संरक्षण जस्ता विषयहरु हुन जुन अहिलेको संक्रमण कालीन चरणमा समेत उठाइएका छैनन् तिनलाई सम्बोधन गरिनु नै पर्ने हुन्छ ।

सूचकाङ्क ३- न्याय र सुरक्षा क्षेत्रमा महिलाहरुको सहभागिता सूची (सेना, प्रहरी, न्यायपालिकाका सबै तहमा महिला प्रतिशत)

न्यायपालिका क्षेत्र: नेपाल सरकारको न्याय प्रणालीले एउटा मलीन चित्र प्रस्तुत गर्दछ । राष्ट्रिय उथल पुथल तथा महिलाहरुको समान प्रतिनिधित्वको मागले पहिल्यै देखि पुरुषको हैकम रहेको यो क्षेत्रले सम्बन्धित परिवर्तनहरुलाई उत्प्रेरित गर्न सकेको छैन । निर्णयात्मक तहमा भएको महत्वहीन प्रतिनिधित्व (तालिका ४) ले विशेष गरेर द्वन्द्वबाट प्रभावित महिलाहरुका आवश्यकता र अधिकारहरुका बारेमा बुझ्न र सम्बोधन गर्न सक्ने खुबी न्याय प्रणालीमा छ त भन्ने चासो पैदा गर्छ ।

तालिका ४: न्यायपालिका भित्र निर्णायक तहमा रहेको महिला सहभागिता:

क्र.स	अदालत	ओहदा	महिला	पुरुष	कैफियत
१.	सर्वोच्च अदालत	प्रधान न्यायाधीश	०	१	महिला नियुक्ति भएका छैनन् ।
		न्यायाधीश	१	१५	६.६६% महिला सहभागिता
२.	पुनरावेदन अदालत	मुख्य न्यायाधीश	०	१०	
		न्यायाधीशहरु	४	९०	४.२५% महिला सहभागिता
३.	जिल्ला अदालत	न्यायाधीश	१	१२९	०.७६% महिला सहभागिता
४.	विशेष अदालत		०	३	पुनरावेदन अदालतबाट नियुक्त
५.	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	महान्यायाधिवक्ता	०	१	हाल सम्म महिला नियुक्ति भएका छैनन् ।
		उप महान्यायाधिवक्ता	०	४	
		सहन्यायाधिवक्ता	०	२७	
		उपन्यायाधिवक्ता	०	९१	
		जिल्ला न्यायाधिवक्ता	६	११९	४.८ % महिला सहभागिता

स्रोत: प्रत्येक अदालतका प्रशासकीय विभाग तथा महा-न्यायाधिवक्ताको कार्यालय (अगस्त २०१०)

सुरक्षा क्षेत्र: सुरक्षा क्षेत्रमा महिलाहरुको सहभागिता उल्लेख्य रूपले न्यून रहेको छ । निर्णय गर्ने तहमा त यो भन् अति न्यून रहेकाले यी क्षेत्रहरुमा महिलाहरुका मुद्दाहरु र खाँचाहरु सम्बन्धमा आवाज उठाउने उनीहरुको सामर्थ्य उपर नै प्रश्न उठ्छ ।

तालीका ५: सुरक्षा क्षेत्र अन्तर्गत महिला सहभागिता

क्र.स.	सुरक्षा क्षेत्र	जम्मा संख्या	जम्मा अधिकृतहरु	जम्मा पुरुष अधिकारीहरु	जम्मा महिला अधिकारीहरु
१.	नेपाली सेना	९५,०००	३७८५	३५४५	२४०(६.३४%)
२.	नेपाल प्रहरी	६०,०७६(महिला: ३,४५४ (५.७४%) पुरुष: ५६,६२२	११२३	१०८३	४०(३.५६%)
३.	सशस्त्र प्रहरी	३१,२६५(पुरुष:३०२७६; महिला:९८९- ३.१६%)	११०४	१०८८	१६(१.४४%)

http://en.wikipedia.org/wiki/Nepalese-Armed_Forces

स्रोत: सैनिक मुख्यालय,सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय,जनशक्ति विकास विभाग,प्रहरी मुख्यालय

सूचकाङ्क ४- शान्ति स्थापना कार्यदलमा महिला प्रतिशत, तहगत शिक्षा विभाजन:

नेपालको सुरक्षा बलले बितेका केही दशकहरूदेखि सं.रा.सं शान्ति स्थापना कार्यदलमा सफलतापूर्वक सहभागिता जनाइरहेछ। संयुक्त राष्ट्र संघ शान्ति स्थापना विभाग कार्य प्रतिवेदन (३० जुन, २०१० का अनुसार) प्रहरी, सेना तथा फौजको विशेषज्ञ टोलीमा ५, १४८ नेपालीहरू खटिइरहेका छन्। तर लैङ्गिक परिप्रेक्ष्यबाट हेर्दा यस्तै केवल २.६ को एउटा न्यून प्रतिशत मात्र देखाउँछ। (विस्तृत जानकारीका लागि अनुसूची २ हेर्नुहोस्) कार्यदलमा नेपाली सेनाले महिलाहरूलाई पनि खटाएको छ। तालिका ६ को तथ्याङ्कले देखाए अनुसार धेरै महिलाहरूलाई खटाउने उनीहरूको प्रयास कम्ति नै रहेको पाइन्छ। नेपाल सशस्त्र प्रहरी बलले राम्रो गरेको देखिँदैन। तुलनात्मक रूपले नेपाल प्रहरीले हालका वर्षहरूमा धेरै महिलाहरू पठाइरहेको देखिन आएको छ। यिनै संख्याहरूमा पनि तहअनुसार वरिष्ठ र कनिष्ठ प्रहरी अधिकृतहरू भनी योग्य ठहरिई पठाइने गरेको र उनीहरूको अधिकार एवं शक्तिको पहुँच पनि निर्णायक हुने गरेको बुझिन्छ।

तालिका ६ : नेपालबाट खटिएका संयुक्त राष्ट्र शान्ति स्थापना कार्यदल

क्र.स.	सुरक्षा बल	अवधि	जम्मा	महिला	पुरुष	महिला %	
१.	नेपाली सेना	शान्ति सुरक्षा बल सदस्यहरू, १९५८	७६४८९	१९७	७६२९२	०.२५%	
२.	नेपाल प्रहरी	जम्मा संख्या, २००७	४०१	११	३९०	२.७४%	
		जम्मा संख्या, २००८	७६१	४९	७१२	६.४२%	
		जम्मा संख्या, २००९	५९७	४२	५५५	७.०३%	
३.	नेपाल सशस्त्र प्रहरी बल	जम्मा संख्या, २००७	५१२	४	५०८	०.७८%	
		जम्मा संख्या, २००८	५४४	६	५३८	१.१%	
		जम्मा संख्या, २००९	५९०	३	५८७	०.५%	नयाँ नीति ए.पी. एफ. प्रति सयमा ९ जना महिला तालिममा सहभागिता हुने पर्ने

स्रोत : सेना मुख्यालय, सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय, जनशक्ति विकास विभाग, प्रहरी मुख्यालय

सूचकाङ्क ५: प्रत्येक संवैधानिक वा व्यवस्थापकीय पुनरावलोकनमा महिला सहभागिता संख्या र प्रतिशत:

वृहत शान्ति सम्झौता २००६ पछि महिला र सीमान्कृत समूहको प्रतिनिधित्वको बढ्दो मागले प्रत्येक राजनीतिक दललाई निर्वाचन प्रणालीमा महिलाहरूको उपस्थिति बढाउन बाध्य तुल्याई रहेको छ। एफ.पी.टि.पी प्रणाली जस्मा प्राप्त गरेको मत संख्याको आधारमा प्रतिनिधित्व प्रतिशत कायम हुन्छ त्यसले गर्दा संविधान सभामा ३३ प्रतिशत महिला पुऱ्यायो र तिनीहरूले नै अहिले संविधानको मस्यौदा गरिरहेका छन्। तालिका २ ले देखाएअनुसार महिलाहरूले विभिन्न व्यवस्थापीका संसदीय समितिहरूमा प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। तैपनि विशाल बहुमत भएका यी महिलाहरूको आवाजलाई अझै सारभूतमा सुन्नुपर्ने अवस्था छ किनकि धेरैमा आफ्ना दृष्टिकोण र मतहरू अधि सार्ने अनुभव र क्षमताको अभाव छ र त्यसमा पनि विशेषतः महिलाहरूको सन्दर्भबाट हेर्दा त भन्ने संवेदनशील पाइन्छ।

सूचकाङ्क ६ : नागरिक समाज संगठन कार्यदलहरूमा रहेको प्रतिशत, मूलतः सुरक्षा परिषद प्रस्ताव १३२५ र १८२० को सन्दर्भमा द्वन्द्व र संक्रमणसंग सम्बन्धित महिला सरोकारका विषयहरूको

प्रतिनिधित्व विस्तार गर्ने र संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ कार्यावन्त्यन गर्ने सन्दर्भमा नेपाल सरकारले संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ कार्यावन्त्यन गराउन एउटा उच्चस्तरीय संचालक समिति गठन गर्‍यो । उद्देश्यसंग मेल खाने विभिन्न मन्त्रालयहरू यस समितिका सदस्यहरू छन् । परराष्ट्र मन्त्री अध्यक्ष र शान्ति एवं पुननिर्माण मन्त्री उपाध्यक्ष रहेका छन् । समितिमा महिला संगठनहरूबाट ६ जना महिला प्रतिनिधित्वहरू रहन्छन् । यस समितिमा कूल महिला उपस्थिति ४४ प्रतिशत छ भने नागरिक समाज संगठनहरूको प्रतिशत ३३.३ रहेको छ ।

ख. रोकथाम र संरक्षण :

सुरक्षा परिषदले पहिलो पटक संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ लाई उजागर गर्दै महिलाउपर परेको द्वन्द्वको छरपष्ट र अनौठो असरलाई सम्बोधन गर्‍यो र यसले द्वन्द्व निवारण, शान्तिस्थापना, द्वन्द्व समापन तथा शान्ति निर्माणमा कार्यमा महिलाहरूले गरेका योगदानहरू जसलाई अवमूल्यन र उपयोगीहीन ठानिएको थियो त्यसलाई राम्ररी मान्यता प्रदान गर्‍यो ।

सूचकाङ्क ७ : उजूरी परेका, अनुसन्धान गरिएकाको प्रतिशत, सिफारिश भएका, कारवाही चलेका र दण्डित गरिएका यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा मुद्दाहरूको संख्या:

नेपाल सरकारले भर्खरै लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा मुद्दाहरू संबोधनका लागि सकारात्मक कदम थालेको छ । सन् २००९ मा घरेलु हिंसा अध्यादेश पारित गरेर तथा मुलुकभरमा हिंसाबाट बाँचेकाहरूलाई आवास गृहहरू स्थापना गर्ने प्रतिवद्धता जनाएर रुष्ट उदाहरण प्रस्तुत गरेका छ । तथापि यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा सम्बन्धित राष्ट्रव्यापी तथ्याङ्कहरू भने सीमित नै छन् । सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठनमा ढिलाई र महिलाहरूले भोगेका यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसाका घटनाहरू तर्फ मुनासिव ध्यान दिन नसक्नाले यस मुद्दालाई अन्ततः तिरस्कार गरेको सावित भइरहेको छ । अनुसन्धान गरिएका, सिफारिश भएका कारवाही र दण्ड भएका मुद्दाहरूको राष्ट्रव्यापी तथ्याङ्क यस प्रतिवेदनको प्रयोजनका लागि पनि संकलन गर्न सकिएन । केही अनुसन्धानकर्ताहरू एवं संचार माध्यमबाट भएका अनुगमन प्रतिवेदनहरूले यी मुद्दाहरूलाई प्रकाशमा ल्याएका छन् तर तिनीहरू केवल निश्चित जिल्लाहरूबाट अथवा निश्चित वर्षहरूमा मात्र आधारित भएका देखिन्छन् । एउटा नागरिक समाज संगठनले प्रकाश पारे अनुसार “सन् २००१ देखि मार्च २००९ सम्मको अवधिमा घटेका बलात्कारका ४४ वटा घटनाहरू जसमा नाबालक पनि पर्दछन् एडभोकेसी फोरममा दर्ता भएका छन् । यसमा संलग्न अपराधीहरूको स्तर निम्नानुसार पहिचान भएका छन् :

सरकारी दलका सदस्यहरू एवं पहिचान हुन नसकेका अन्य समूहहरू । इन्सेकको मानव अधिकार प्रतिवेदन अनुसार सन् २००८ मा तराई मात्र करिब २०० महिलाहरू बलात्कृत भए द्वन्द्वबाट अत्यन्त प्रभावित २ वटा जिल्लाहरू सुर्खेत दाङमा UNFPA, साथी र विमेन फर ह्युमन राईट्स ले गरेको एउटा अध्ययनले अन्तर्वाता लिइएका ४१७ महिला मध्ये ८० प्रतिशत महिलाहरूले आफ्नै श्रीमानहरूबाट घरेलु हिंसा भोगिरहेका र ती मध्ये ७४ प्रतिशतले बितेका २ वर्षको अवधिमा कैयन पटक चाहना विरुद्ध यौन क्रियामा संलग्न हुनुपर्ने बाध्यता रहेको बताए । यसका अतिरिक्त ९ प्रतिशत महिलाहरूले आफ्नो चाहना विरुद्ध यौन क्रियामा संलग्न हुनुपर्ने बाध्यता उजागर गरे भने सबै प्रकारका यौन हिंसाका घटनाहरूका पीडितका आफ्नै घरका छिमेकी वा समुदायका सदस्यहरूबाटै बराबर हुने गरेको बताए ।

हालको संक्रमणकालीन अवधिमा पनि महिलाहरूको सुरक्षास्थितिमा उल्लेख्य सुधार भएको देखिँदैन र आम दण्डहीनता एवं कानून कार्यान्वयनमा कमजोरीहरूले यसमा भन् बढी आघात पुऱ्याइरहेको हुनसक्छ ।

सूचकाङ्क ८ : लैङ्गिक उत्तरदायी कानून तथा नीतिहरूको गुणस्तर एवं संख्या :

नेपाल सरकारले कानूनी, शैक्षिक तथा आर्थिक लगायत कतिपय प्राथमिक उपायहरू मार्फत रोकथाम र संरक्षणका सवालहरूलाई संबोधन गरिरहेको छ । दस्तावेजहरूको विश्लेषकबाट विभिन्न लैङ्गिक उत्तरदायी कानूनहरू तथा नीतिहरू (विस्तृत अध्ययनका लागि अनुसूची ३ हेर्नुहोस्) महिलाहरूको अधिकार संबोधनका लागि सारा समाजले सकारात्मक ठानी स्वागत गरेका छन् । ती मध्येको एउटा उल्लेखनीय पक्ष के छ भने महिलाका मुद्दाहरू, लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा सम्बन्धित सबै घटनाहरूका र अन्य मुद्दाहरू जुन महिलाहरूद्वारा न्याय केलाइनुपर्छ । तर महिलाहरूलाई यस्ता कानूनहरूको ज्ञान र तिनमा रहेका प्रावधानहरू उपयोग गरी न्याय माग्न सक्ने कति छन् तिनको अभिलेख नै छैन । अदालतका फैसलाहरू कार्यान्वयनको पक्ष नै एउटा बाधक रहेको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त, यी कतिपय कानूनहरू नाममा मात्र रहन नदिने सुनिश्चितताका लागि शसक्त कदम चालिनुपर्ने आवश्यकता छ । यिनै कानूनहरू वास्तविकतामा परिणत हुने हुन् ।

तालिका ७ : लैङ्गिक सरोकारयुक्त प्रावधानहरू :

क्र.स.	प्रावधान प्रकार	प्रावधान संख्या
१.	अन्तरीम संविधान बमोजिमको प्रावधान	११
२.	मुलुकी ऐन, २०१९	१५
३.	अरु लैङ्गिक उत्तरदायी कानून र नीतिहरू	२२

सूचकाङ्क ९ : प्रावधानहरूको प्रकृति र संख्या ।

सत्यशोधन आयोगमा भएका सिफारिशहरू तथा मानव अधिकार संबन्धी संक्रमणकालीन न्याय संबन्धी प्रतिवेदनहरू :

सत्य निरुपा तथा मेलमिलाप आयोग : शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालयले संविधान सभामा सत्य निरुपण तथा मेलमिलाप आयोगको अध्यादेश गरेको छ र हाल त्यो सभाको विचाराधिन अवस्थामा छ । राजनैतिक अवस्थामा स्थायित्व प्राप्त भएपछि त्यो अध्यादेश उच्च प्राथमिकताका साथ पारीत हुने अपेक्षा गरिएको छ । अध्यादेशमा राष्ट्रव्यापी मेलमिलापको प्रवर्द्धन, न्याय, उपचार र मर्मत मार्फत संक्रमणकालीन न्याय सुनिश्चित गर्ने प्रावधानहरू राखिएका छन् । अध्यादेशमा “मानव अधिकारको उल्लंघन” को परिभाषा अन्तर्गत बलात्कार, यौन हिंसा पर्दछ भने धारा १८ मा साक्षीको सुरक्षा अन्तर्गत महिला एवं बालबालिकाहरूको सुरक्षा र सम्मानका लागि विशेष प्रावधानहरू ल्याइने उल्लेख गरिएको छ । धारा २५ ले बलात्कारका अपराध घटनामा कुनै असन्तोषहरू पनि व्यक्त भएका पाइन्छन् । यसमा प्रमुख चासोको रूपमा मानव अधिकारको व्यापक उल्लंघन र अन्तर्राष्ट्रीय मानवीय कानूनहरूको उल्लंघन गर्ने अपराधीहरू लाई क्षमादान दिइने छ ।

सूचकाङ्क १० : औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा लैङ्गिक र शान्ति शिक्षालाई कति हदसम्म एकीकृत गरेर लैजाने :

शिक्षाद्वारा रोकथाम : लैङ्गिक अध्ययनलाई सन् २००९ देखि स्नाकोत्तर तहमा समावेश गरिएको छ भने पद्म कन्या क्याम्पस (एकमात्र महिला कलेज) ले कैयन् वर्ष अघिदेखि नै महिला विषयक पढाई सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । तर सम्पूर्ण शिक्षा क्षेत्रमा लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण तथा समानता सम्बन्धी विषयहरूको सीमितता छ । भर्खरै मात्र केही काठमाण्डौं विश्वविद्यालय जस्ता अध्ययन संस्थानहरू ले पोष्ट- ग्राजुएट तहमा पाठ्यक्रमकै एउटा अवयवका रूपमा सुरक्षा व्यवस्थापनलाई समावेश गरेको छ । तर लैङ्गिक र शान्ति शिक्षाका प्रावधानहरू औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा पद्धतिमा एउटा मूल विषयका रूपमा अझै राख्न सकिएको छैन । यद्यपि शान्ति शिक्षा विभिन्न गैर सरकारी संगठनहरूमा संचालित छन् तथापि शिक्षा मन्त्रालयद्वारा एकीकृत मुद्दाहरूलाई मूल प्रवाहीकरणमा प्राथमिकता र गै. स. स. हरु द्वारा सघन बहस सञ्चालन गरी विषयवस्तुको स्पष्टता, तिनीहरूको एक आपसमा सम्बन्ध तथा कलिलै उमेरबाट ज्ञान प्रदान गर्नुको महत्त्वलाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । केवल ग्राजुएट र पोष्ट- ग्राजुएट तहका विद्यार्थीलाई मात्र ध्यान दिएर पुग्दैन ।

तालिका ८ : शिक्षा प्रणाली भित्र सुरक्षा परिषद प्रस्ताव १३२५ सम्बोधन :

क्र.स.	शिक्षाको प्रकार	संस्था	पहल	कैफियत
१.	औपचारिक/ अनौपचारिक	नेपाल सरकार पाठ्यक्रमहरू	७५ वटै जिल्लाहरूको पाठ्यक्रममा लैङ्गिक तथा शान्ति शिक्षाको संलग्नता	स्रोत विस्तृत रूपमा उपलब्ध छैन ।
२.	औपचारिक	काठमाडौं विश्वविद्यालय	सुरक्षा व्यवस्थालाई पोष्ट ग्राजुएट तहको पाठ्यक्रम व्यवस्थापन भित्र समावेश गरिएको छ तर लैङ्गिक र शान्ति विषयहरूलाई छैन	स्रोत: काठमाडौं विश्वविद्यालय प्रशासन कार्यालय; ०१११३९९
३.	औपचारिक	पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय	लैङ्गिक र शान्ति विषयहरूलाई समावेश गरिएको छैन	स्रोत: रिना हाडा, उपकुलपति कार्यालय, विराटनगर

सूचकाङ्क ११ : द्वन्द्व समापन र पुननिर्माण प्रकृत्यामा एक मुष्ठ आर्थिक सहयोग लिने महिलाहरु - पुरुष विरुद्ध) को प्रतिशत

नेपाल सरकारले द्वन्द्व पीडितहरुलाई दीगो जीविकोपार्जनको विकल्पहरुको विकास एवं पुनर्विकास गर्नु भन्ने उद्देश्यका साथ सीमित मात्रामा मात्र आर्थिक क्षतिपूर्ति दिइएको छ । सन् २००७ मा मन्त्रीमण्डलले स्वीकृति प्रदान गरेपछि शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालयले विशेष किसिमका प्रावधान एवं निर्देशिकाहरुको पालन गरी आर्थिक सहयोग र राहत उपलब्ध गराउदै आएको छ । नेपाल सरकारले एउटा कार्यविधि विकास गरेको छ जसमा पीडितले पाउने क्षतिपूर्तिको रकम तोकिएको छ जस्तै, विस्थापित र मृतकका परिवारलाई रु. एक लाख, घाइतेलाई उसको चोटपटक र घर हेरिक्न क्षतिपूर्ति आदि । यसै भित्र पनि महिलासँग सरोकार राख्ने विशेष आवश्यकताहरु हुन सक्छन् त्यसबारेका कुरा छुटेका छन् । दिइएको क्षतिपूर्तिको सदुपयोग वा दुरुपयोग के भएको छ त्यसको कुनै तथ्याङ्क छैन । साथै सहयोग प्राप्त गरेका पीडित महिलाहरुको विद्यमान कस्तो छ त्यो बारे पनि कुनै तथ्याङ्क छैन ।

तलिका ९ : आर्थिक सहयोग प्राप्त गर्ने द्वन्द्व पीडित महिलाहरु :

क्र.स.	परिवार प्रकार/महिलाहरुको क्षति भएको सम्पत्ति	परिवारका सदस्य गुमाइएका र सम्पत्ति क्षति भएका महिलाहरुको संख्या	आर्थिक कार्यक्रममा महिलाको सहभागिता	आर्थिक कार्यक्रममा पुरुषको सहभागिता
१.	मारिएका (परिवारका सदस्यहरु)	१०,६६९	९००० (८४.३५%)	१६.६५%
२.	वेपत्ता पारिएका (" ")	१,०२७	११७ (११.३९%)	८८.६१%
३.	अपाङ्ग (" ")	११५७	७६ (६.५६%)	९३.४४%
४.	अपहरित (" ")	२२१	४ (१.८%)	९८.२%
५.	सम्पत्ति हरण	१३९८	१३१ (९.३७%)	८०.६३%

ग . लैङ्गिक दृष्टिकोणको प्रवर्द्धन

रोकथाम, संरक्षण तथा सहभागिता प्रत्यक्ष अन्तर देखिनुको बावजुद पनि लैङ्गिक दृष्टिकोणको प्रवर्द्धन तर्फ भएका प्रयासहरु बढी सामयिक देखिएका छन् । लैङ्गिक मुद्दाहरुलाई संक्रमण कालको प्रारम्भसँगै विविध बुँदाहरुमा समाहित गरिए तापनि सबै क्षेत्रहरुको अवस्था एउटै छैन ।

सूचकाङ्क १२ :शान्तिवार्तामा सम्बोधन गरिएका लैङ्गिक मुद्दाहरुको विस्तृत स्वरुप :

यद्यपि महिलाहरुलाई शान्ति वार्तामा प्रतिनिधित्व नगराइएता पनि शान्ति सम्झौतामा महिलाका विशेष मुद्दाहरु एवं आवश्यकताहरु सम्बोधन नगरिएको कुरा आश्चर्यजनक छ । सन् २००६ को वृहत शान्ति सम्झौतामा महिलाहरुको उल्लेख भएता पनि यसलाई सम्बोधित हुनपर्ने एउटा पक्षका रुपमा मात्र राखिएको थियो । साथै, महिलाहरुको अधिकारको संरक्षणको खाँचो तथा यौन हिंसा सम्बन्धी सामान्य उल्लेख मात्र गरिएको थियो । संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० कार्यान्वयन गर्न विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरुले काम गरिरहेका छन् तर यौन तथा लैङ्गिकतामा

आधारित हिंसा जस्ता महिला सरोकारका विषयहरु संबोधन भइरहेका छैनन् न त ग्रामिण तह देखि महिलाहरुलाई शान्ति पहलहरुमासंलग्न गराइएका छन् । यद्यपि राष्ट्रभरि स्थानिय रुपमा शान्ति समितिहरु स्थापित भइसकेका छन् र महिला प्रतिनिधिहरु समावेश गरिरहेका छन् । त्यस्ता समितिहरुले लैङ्गिक सरोकारहरुका प्रवर्द्धनमा वा यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा बाट संरक्षण र त्यसको रोकथामका दिशामा काम गरिरहेका छैनन् । यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा पीडितहरुको राहतमा र मेल मिलाप प्रयासहरुका लागि विशेष प्याकेज समावेश गर्नु पर्ने, प्राथमिकता तहदेखि नै शैक्षिक पाठ्यक्रमभित्र महिला विरुद्धको हिंसा संलग्न गर्नुपर्ने, द्वन्द्वबाट पीडित महिलाहरुका सीप विकासमा आधारीत तालीम र रोजगारीको अवसरहरु प्रदान गर्नुपर्ने र प्रत्यक्षरुपमा द्वन्द्वको मारमा परेका महिलाहरुलाई स्थानीय तहमा सहभागिताको सुनिश्चितता गर्नु पर्ने खाँचो छ । नेपाल सरकारका दस्तावेजहरुमा सामान्यतया द्वन्द्वप्रभावित मात्र भनेर पुग्दैन विशेष रुपमै उल्लेख गर्नु पर्ने आवश्यकता छ ।

तालिका १० : नेपाल सरकार र माओवादीबीचको शान्ति सम्झौतामा उल्लेखित लैङ्गिक सरोकारका विषयहरु :

क्र.सं.	सम्झौताका बुँदाहरु	लैङ्गिक मुद्दाको सन्दर्भ	कैफियत
१.	जुन १६, २००६ मा ८ बुँदे सम्झौतामा हस्ताक्षर	द्वन्द्वकाल र द्वन्द्वपछिको कालमा पनि लैङ्गिक सरोकारको विषय र यौन हिंसा बारे उल्लेख नभएको ।	सरकार माओवादी वार्ता टोलीमा महिलाको उपस्थिति नभएको ।
२.	नोभेम्बर २३, २००५ मा १२ बुँदे सम्झौता भएको		सरकार-माओवादी वार्ता टोलीमा महिलाको उपस्थिति नभएको ।
३.	मई २६, २००६ मा २५ बुँदे युद्ध विराम आचार संहिता		सरकार-माओवादी वार्ता टोलीमा, महिला उपस्थिति नभएको ।
४.	नोभेम्बर २१, २००६ मा वृहत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर	बुँदा नं. ३.५ मा -हाल विद्यमान केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्य प्रणालीको अन्त गर्ने र यसलाई एउटा समावेशी, प्रजातान्त्रिक, प्रगतीशील राज्य व्यवस्थामा पुन संरचना दिई दलित, आदिवासी समुदाय, मधेशी, वेपत्ता गरिएका र अन्य समुदाय र पिछडिएका क्षेत्रका जनतका समस्याहरुको सम्बोधन गरी हालको वर्गीय, जातीय, भाषिक, लैङ्गिक, साँस्कृतिक, धार्मिक र प्रादेशिक असमानताको अन्त गर्ने । बुँदा नं. ७.६.१ "महिला र बालबालिकाहरुको अधिकारको विशेष संरक्षण गर्न र सबै प्रकारका यौन शोषण एवं महिला उपरका दर्व्यवहार तथा बालश्रम एवं केटाकेटी माथि अन्य हिंसात्मक व्यवहार बन्द गर्न तथा १८ वर्ष मुनिका केटाकेटीहरुलाई कुनै प्रकारको सैनिक बलमा समावेश नगर्न कुनै पक्ष पूर्ण रुपमा सहमत भएका छन् । यस अघि नै प्रभावित बालबालिकाहरुको तत्काल उद्धार गरिनेछ, र उनीहरुको पुर्नस्थापनाका लागि उपयुक्त व्यवस्था गरिनेछ ।	सरकार -माओवादी वार्ता टोलीमा महिलाको उपस्थिति नभएको ।

सूचकाङ्क १३ : सुरक्षा परिषद प्रस्ताव १३२५, सुरक्षा परिषद प्रस्ताव १८२०, अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार दस्तावेजहरु तथा अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानून समाहित गरी सेना र प्रहरीका लागि प्रि-डिप्लवाइमेन्ट र पोष्ट डिप्लवाइमेन्ट कार्यक्रमहरुको संख्या र प्रतिशत ।

सुरक्षा बल भित्र लैङ्गिक दृष्टिकोणको प्रवर्द्धन गर्ने दिशातर्फका प्रयासहरु अपरिहार्य बनेका छन् । नेपाली सेनाले विगत ४ वर्ष देखि यसका कर्मचारीहरुका लागि प्रशिक्षण र तालिम कार्यक्रमहरुका विशेष जोड दिदै आएको छ । यी तालिमहरुमा संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० दुवै समावेश गरिएका छन् र यस्ता पहलहरुलाई सकारात्मक रूपले मान्यता दिनै पर्छ । तालिम र प्रशिक्षणपछि यिनीहरुलाई व्यवहारिक रूप दिन नेपाली सेनाले राजनैतिक इच्छाको मूल्याङ्कन गर्ने तर्फ पनि दृष्टि दिनु उत्तिकै आवश्यक छ । नेपाली सेनाले यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा घटनाहरुलाई लिएर मानव अधिकारवादीहरु र नागरिक समाजका संगठनहरुबाट दोषी उपर पर्याप्तकारी नगरेको भन्ने आलोचना खेपिरहेका छ ।

तालिका ११-सुरक्षा बलभित्र संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० सम्बोधन गर्न भएका प्रयासहरु:

क्र.स.	संस्था	तालिमका प्रकार	तालिमको विषय
१.	नेपाली सेना	संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० का विशेष कार्यक्रम	विगत ४ वर्षमा ९००० सैनिक कर्मचारीहरुले तालिम प्राप्त गरेका ।
		संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० पोष्ट डिप्लवाइमेन्ट समावेश गरिएको	
२.	नेपाल प्रहरी	प्रि-डिप्लवाइमेन्ट	
	३६ दिनको तालिम		लैङ्गिक, बाल संरक्षण, यौन शोषण, अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार दस्तावेजहरु र अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानूनसँग सम्बन्धित विषयहरु । तर संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० का विशेष पाठक्रम नभएको
	पोष्ट डिप्लवाइमेन्ट		
	त्रिफिङ्ग मात्र		माथि उल्लेखित सबै विषयहरु

सूचकाङ्क १४- महिला, शान्ति एवं सुरक्षा सम्बन्धी परियोजना र कार्यक्रमहरु अङ्कित गरी नागरिक समाज संगठनहरु (महिला समूह समेत) लाई छुट्याइएको र दिइएको खर्च:

महिला, शान्ति र सुरक्षा सम्बन्धी परियोजना र कार्यक्रमहरु अङ्कित गरी महिला समूहहरु समेत नागरिक समाज समूहहरुलाई छुट्याइएको र वितरण गरिएको खर्च सम्बन्धी सूचना तथ्याङ्कका अभावमा संकलन गर्न सकिएन ।

सूचकाङ्क १५- महिला, शान्ति र सुरक्षा परियोजना र कार्यक्रमहरु अङ्कित गरी सरकारलाई छुट्याइएको र वितरण गरिएको खर्च:

नेपालमा लैङ्गिक-उत्तरदायी बजेटको औपचारिक प्रारम्भ आ.व. २००७/२००८ देखि भएको थियो त्यो बेला देखि सबै मन्त्रालयहरु, आयोगहरु र समितिहरुको सरकारी बजेट प्रत्यक्ष लैङ्गिक-उत्तरदायी, अप्रत्यक्ष लैङ्गिक-उत्तरदायी र तटस्थ गरी वर्गीकरण तालिका १२ मा देखाइएको छ । यो बढ्दो प्रतिशतमा देखिए पनि यो अत्यन्त मामुली रहेको र व्यापक सकारात्मक पहलको खाँचो देखिएको छ । रकमहरु पहुँचाइएका छन् र उचित रूपमा प्रयोग भइरहेका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न प्रकृयागत अनुगमनको पनि खाँचो देखिएको छ । नेपाल सरकारले पनि महिला, शान्ति र सुरक्षा सम्बन्धी विभिन्न परियोजना र कार्यक्रमहरु मार्फत् लैङ्गिक विषयहरु प्रवर्द्धनका लागि कार्य गरिरहेको छ । नेपाल शान्ति कोष, को प्रगति विवरणले अस्थायी आवास व्यवस्था, पिउने पानी, अस्थायी क्यान्टेनमेन्ट निर्माण, विशेष स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम, आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरुका लागि विशेष स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम, आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरुका लागि विशेष कार्यक्रम, संविधान सभा निर्वाचनमा मत दाता शिक्षा आदि जस्ता विभिन्न परियोजनाहरुमा कूल परियोजना लागत रु. ५,३६७.९० लाख मध्ये ने.रु. ३,८४६.९९ खर्च भएको देखाउँछ । तर नेपाल शान्ति कोष, अन्तर्गत रकम खर्च गरिएको लैङ्गिक/महिला विशेष परियोजनाको अभाव हुनचाहिँ चिन्तनीय पक्ष छ । नगण्य मात्रामा महिलाका मुद्दाहरुमा विशेष जोड दिइएका कार्यक्रमहरुको अभावका कारण महिला, शान्ति र सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम र परियोजनाहरुमा भएका खर्चको तथ्याङ्क संकलन गर्न सकिएन ।

तालिका १२- राष्ट्रिय बजेटको लैङ्गिक-उत्तरदायी विभाजन

क्र.स.	लै.उ.ब	२००७/०८	२००८/०९	२००९/०१०
१	प्रत्यक्ष रूपमा उत्तरदायी	११.३	१३.९	१७.३
२	अप्रत्यक्ष रूपमा उत्तरदायी	३३.२	३५.४	३६.४
३	तटस्थ	५५.५	५०.६	४६.३
४	समग्र	१००.०	१००.०	१००.०

तालिका १३- शान्ति सरोकारहरु तर्फ बजेट सहयोग:

क्र.स.	कूल बजेट	सहयोगको अवधि	कैफियत
१.	सि.एच.एफ ५,०००,०००.००	१२, २००९-०५, २०११	दाताहरुको एउटा समूहले वृहत शान्ति सम्झौताका अठोटहरु कार्यान्वयन गर्ने नेपाल सरकारको प्रयासमा आर्थिक सहयोग गर्न सहमत भएकोले यो कोष २००७ मा खडा गरिएको थियो । तर यसमा महिला, शान्ति, सुरक्षा उल्लेख थिएन । यसमा सहयोग गर्ने दाताहरु संयुक्त अधिराज्य, नर्वे, डेनमार्क, फिन्लैण्ड, स्वीट्जरलैण्ड, जर्मनी र युरोपियन कमिसन्सहरु छन् ।

३. निश्कर्ष एवं सिफारिशहरू:

सन् २००६ मा भएको सशस्त्र द्वन्द्वको औपचारिक समापनले समन्यायिक मानव विकास सुनिश्चित गर्न राज्य र समाजको रूपान्तरण एवं पुनर्संरचनामा जोड दिँदै कतिपय सम्झौताहरू पैदाइस गर्न पुग्यो । वर्ग, जात-जाति, भाषा, लिङ्ग, संस्कृति, धर्म र क्षत्रियतामा आधारीत सबै प्रकारका भेदभावहरू अन्त गर्ने उद्देश्य सहित एउटा “नयाँ नेपाल” भन्ने शब्द सबैका मुखमा गुञ्जन थाल्यो र जनताका इच्छा आकाङ्क्षाहरू चुलीन पुगे । यति बेला सबै नागरिकहरू पहिले भन्दा बढी मात्रामा समावेशीकरण, सहभागिता र स्वायत्तता खोजिरहेका छन् र ती कुराहरूको रोजाइ एवं विकल्पहरू पर्याय जस्तै बनेका देखिन्छन् ।

तर राजनीतिक अस्थिरता, दण्डहीनता एवं कानून प्रति अश्रद्धा जस्ता कुराहरूले परिस्थिति विग्रदोँ छ र नेपालमा शान्ति प्रकृया अझै पनि नाजुक अवस्थामा छ भन्ने प्रतिविम्बित भइरहेछ । यस्ता परिस्थितिहरूमा महिला सहभागिता, रोकथाम र संरक्षणका दिशामा भएका सहयोग र पहलहरू अपर्याप्त भइरहेका छन् । नेपाल जहिले पनि आकर्षक नीतिहरू ल्याउन आतुर देखिन्छ, र अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीहरू र सन्धीहरू अनुमोदन गर्न हतार बन्छ तर त्यसको विपरीत यी कुराहरूको कार्यान्वयन गरी वास्तविक परिवर्तन महशुस गर्न चाहिँ सधैं नै एक न एक समस्याको सामना गर्न पुग्छ । वृहत शान्ति सम्झौता पछि कतिपय समावेशी प्रावधानहरू ल्याइए जस्मा महिला अधिकार सम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएका छन् । या यो अन्तरिम संविधान २००७ होस्, या प्रहरी वा निजामती सेवामा महिला तथा अन्य वहिष्कृत समूहका लागि कोटा व्यवस्था होस्, तिनीहरूमा लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन सम्बन्धी प्रयासहरू भएको कुरामा शङ्का गर्ने ठाउँ छैन । तर न त प्रावधान स्वयंले मात्र महिलाहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्न सक्छ न त संघीय स्वरूपको सिर्जना नै गर्न सक्छ । यो कुरा संसारका उदाहरणहरू द्वारा पनि प्रमाणित भएको छ । द्वन्द्वले उजागर गरेका मुद्दाहरू प्रतिको प्रतिबद्धताका कुरा गर्दा समस्याका सारा शृङ्खला नै उद्घाटित हुन पुग्छन् ।

सहभागितामूलक दृष्टिकोणबाट - अपवादका रूपमा संविधान सभा महिलाको सहभागीता उच्च रहेको छ भने तुलनात्मक रूपमा अन्य क्षेत्रमा ज्यादै न्यून देखिन्छ । महिला सशक्तिकरण र सहभागितालाई समान्यतया गुणात्मक भन्दा बढी परिमाणात्मक सूचकाङ्कहरू द्वारा हेरिँदै आएको छ । कतिपय घटनाहरूमा कोटा प्रयोग गरी संख्या वृद्धिका प्रावधानहरू ल्याईदा लाईँदै पनि महिला प्रतिनिधित्व आवश्यक भन्दा कम नै रहन्छ । अनुकूल कार्यक्रमहरू तथा सकारात्मक विभेदहरूमा वृद्धि गरिएका छन् तैपनि निर्णायक तथा हैकमी ओहोदाहरूमा समग्र महिला सहभागिता उपेक्षित नै रहेको पाइन्छ । यो दस्तावेज तयारीका सिलसिलामा संकलित तथ्याङ्कले रोकथाम र संरक्षणका पहलहरूलाई भन्ने कम सम्बोधन गरिएको अझ बढी प्रकाश प्रकाश पारेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ का प्रावधानहरूलाई ध्यानमा राखी शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालय राहत र क्षतिपूर्तिका सन्दर्भमा लैङ्गिक सोचलाई सम्बोधन गर्न असफल छ भएको आश्चर्यजनक छ । महिलालाई आवश्यक क्षतिपूर्तिको प्रकार कस्तो हुने भन्ने बारे कुनै उपयुक्त छलफल नै भएका छैनन् र प्रश्न उठाउने गरिन्छ कि सत्य शोधन तथा मेलमिलाप तथा वेपत्ता आयोगले मेलमिलापबारे दृष्टि दिनुछ अनि मानवता र मानव अधिकार उल्लंघनका अपराधहरूमा दण्ड सजाय गर्ने तर्फ मनासिव ध्यान पुऱ्याउने छैन जसले गर्दा दण्डहीनता भन्नु बढ्दै जाने छ । साथै पीडितलाई न्यायको अधिकार इन्कार गर्दै गएका कैयौँ वर्षहरू देखि आयोगहरू गठनको कार्य थाती रहेको छ । महिलाका अधिकार सम्बन्धी मुद्दाहरू र विशेष गरेर

संरक्षणसंग सम्बन्धी मद्दाहरु उठाउँदै आइएको छ तर विस्तृत रुपमा छलफलमा ल्याइएको छैन । स्थानीय शान्ति समितिहरु -शान्ति र पुननिर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत गठित जिल्ला स्तरीय निकायहरु - जसको काम स्थानीय सरोकारवालाहरु सम्मिलित द्वन्द्वहरुको रोकथाम र निर्णय दिनु हो -ले पनि ३३ प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्वको जनादेश दिन्छ । हाल ६८ जिल्लाहरुमा स्थानिय शान्ति समितिहरु बनिसकेका छन् । यद्यपि यी समितिहरुले द्वन्द्व रुपान्तरणमा जिल्लामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् भन्ने ठानिन्छ तर तिनीहरुले आफ्ना उत्तरदायीत्वहरु प्रभावकारीरूपले सञ्चालन गर्न धेरै जसोमा क्षमताको अभाव छ, अख्तियारीहीन छन् र स्रोतहरुको पनि अभाव छ । यस्ता कतिपय समितिहरु व्यक्तिगत राजनैतिक स्वार्थद्वारा प्रेरित र पक्षपाती भएका दोष नि लगाइन्छ ।

निमुखो संस्कृतिको प्राधान्यता, कमजोर कानून, दण्डहीनता एवं तथ्याङ्कको अभावले गर्दा महिलाहरु न्याय प्राप्त गर्नबाट वञ्चित भइरहेका छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० कार्यान्वयन गर्ने प्रयासका बावजुद पनि - जसलाई सबै सदस्य राष्ट्रहरुले सरकारी वा गैर सरकारी कर्मचारीहरुलाई तालिम दिएर - स.रा.संघ वडापत्रको धारा २५ अन्तर्गत कार्यान्वयन गर्ने पर्दछ- महिलाहरु यो अधिकारको फाइदा लिन पनि समर्थ बन्न सकेका छैनन् । द्वन्द्व कालमा यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा भोगेका महिलाहरुका लागि समेत न्याय लगातार रुपमा पकड बाहिर नै पुगिरहेको छ र त्यही अवस्था अहिले सम्म जारी छ ।

महिला सशक्तिकरण र सहभागिता प्रवर्द्धनका लागि प्रावधानहरुको प्रत्याभूति गरिएका छन् भन्ने सुनिश्चित गर्ने दिशाका अन्य कठिनाइहरुमा बजेट सम्बन्धी अवरोधहरु पनि देखिन्छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० का लागि चाहिने बजेट सम्बन्धी आवश्यकताहरु पारित हुँदा हुँदै पनि अभाव खट्किरहेछ र त्यसका लागि चाहिने लैङ्गिक रुपमा विभाजित तथ्याङ्क, यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा को नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कन तथा अन्य सम्बद्ध सूचनाहरुको पनि प्रत्यक्ष अभाव खट्किरहेको छ ।

विद्यमान परिदृश्यमा सुरक्षा परिषद प्रस्ताव १३२५ को कार्यान्वयनका लागि कतिपय चुनौतीहरु एवं अभावहरु उपस्थित भएपनि यस अवसरलाई वेवास्ता भने गर्न सकिँदैन । महिलाहरुको अधिकार प्रवर्द्धनका लागि लैङ्गिक सम्बन्ध नीति, वातावरण र कार्यक्रमहरु उत्पादन गर्न निश्चयात्मक र सकारात्मक कार्यहरु कठिनाई पूर्ण सिद्ध भएका छन् । राष्ट्रिय कार्य योजना तयारीका लागि भएका प्रयासहरु अघि बढिरहेका छन् र आगामी महिनाहरुमा आउने लक्ष राखिएको छ । लैङ्गिक समानताका लागि परिवर्तनहरु संसद, न्यायपालिका, व्वस्थापिका एवं प्रशासन र सुरक्षा बलहरु भित्रै पनि प्रारम्भ गरिएका छन् । महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले लैङ्गिक मूल्याङ्कन अध्ययन एवं लैङ्गिक बजेट अडिटको कामलाई कार्यक्रमीय हिसाबले नै गरेको छ । नेपाल प्रहरीले महिला र बालबालिकाका मुद्दाहरु अनुसन्धान गर्न ७५ वटै जिल्लाहरुमा महिला सेल (इकाई) स्थापना गरेको छ । लैङ्गिक सम्बन्धी कार्यक्रमहरु र घरेलु कार्यकलापहरुमा महिलाका योगदान सम्बन्धी तथ्याङ्कजन्य सूचनाहरु राष्ट्रीय अभिलेखमा नै टिपिने कामा भइरहेछ । तर समावेशीकरण र परिवर्तनको गति प्रभावका तुलनामा ज्यादै सुस्त देखिन्छन् । संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ लागू गर्न भएका बाह्य सहयोगहरु पनि अझीकार गरिएका छन् तर केही ढीला गरेर । राहत र क्षतिपूर्तिका सम्बन्धमा जुन रुपमा लैङ्गिक सरोकारहरु सम्बोधन गरिनु पर्ने हो । सो प्रष्टरुपमा नगरिएको र सत्यशोधन तथा

मेलमिलाप आयोग तथा बेपत्ता आयोग का गठन पनि विगत कैयौं वर्षहरु देखि अलपत्र बनेको छ । सत्यशोधन तथा मेलमिलाप विधेयक संविधान सभामा मुलतवी रहेको छ ।

हाल भइरहेका राज्यका कामकारवाही सन्दर्भमा प्रस्तुत अनुगमन प्रतिवेदनले विभिन्न स्रोतहरुबाट संकलित सूचना र तथ्याङ्कका आधारमा सिफारिशहरु गरेको छ । यी मध्ये केहीलाई बेजिङ्ग +१५ सम्बन्धी नेपाल गै.स.स प्रतिवेदनद्वारा पुनःपरिष्कार गरिएको छ ।

क. सहभागिता :

- महिलाका गुणस्तरीय सहभागिता, प्रतिनिधित्व र नेतृत्वलाई राज्यका सबै संयन्त्रहरुमा सुनिश्चित गरिनु पर्छ । अङ्गहरुमा मात्र समानता गरेर होइन सारभूत समानता र प्रतिफलहरुमा समानतातर्फ विशेष दृष्टि पुऱ्याउनु पर्दछ । संरचनात्मक द्वन्द्व समापन प्रकृयाहरु लगायत समग्र शान्ति वार्ता एवं शान्ति निर्माण प्रकृयाहरुका समितिमा ३३ प्रतिशत महिला उपस्थिति हुनु पर्दछ ।
- अनुशासित बालबालिकाहरु पैदा गर्न र राष्ट्रिय पद्धति एवं कानूनहरु पालन गरिएका छन् भनेर सुनिश्चित गर्न संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० कार्यक्रमहरु लगायत औपचारिक एवं अनौपचारिक शिक्षाका विभिन्न तहहरुमा लैङ्गिक शान्ति शिक्षा समावेश गर्नु पर्छ ।
- “छायाँ संविधान सभा/छायाँ संसद” को अवधारणाको शुरुवात गर्नुपर्छ किनभने महिला समानता र अधिकारहरुले महिला नेतृत्वलाई अझ बढी प्रवर्द्धन गर्ने छ ।
- राष्ट्रिय संगठनहरुले संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० सूचकाङ्कहरु नियमित अनुगमन गर्ने पहलहरु थाल्नुपर्छ न कि एक पटक गऱ्यो अनि चूप लागेर बस्ने प्रवृत्ति नदोहोऱ्याउन सुझाव प्रस्तुत गरिन्छ । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरुको सहयोग आवश्यक हुन्छ ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० सबै सरकारी र बाह्य गैरसरकारी सहयोगलाई मूलप्रवाहीकरण गरिनु पर्दछ । केही संगठनहरुका अपवाद बाहेक धेरै संगठनहरुका छलफलका विषय सूचिमा यी मुद्दाहरु पर्दैनन् ।

ख. रोकथाम र संरक्षण :

- राहत, क्षतिपूर्ति, पुनर्निर्माण, द्वन्द्वकालमा विगत हिंसाहरुको सम्बोधन र पीडितका अधिकारको प्रवर्द्धनमा शान्ति प्रकृयाले लैङ्गिक सोचहरुलाई यसका लक्षित पहलहरुमा समावेश गरेको कुरा सुनिश्चित गर्न शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालयमा एउटा लैङ्गिक इकाई स्थापना गर्नुपर्छ । हत्या, बेपत्ता, यातना अपहरण र द्वन्द्वसँग सम्बन्धित सबै प्रकारका यौन तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा घटनाहरुको अलग अलग तथ्याङ्क राखिनुपर्ने ।
- पूर्व महिला लडाकूहरु र उनीहरुका केटाकेटीहरुको सुरक्षा र संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० को नियमित अनुगमन गर्ने जसले गर्दा तिनीहरुको उचित कार्यान्वयन सुनिश्चित होस् र दण्डहीनताको अन्त होस् ।

- शान्ति सम्भौता भित्रै द्वन्द्वकाल र द्वन्द्वपछिका काल दुवैमा महिलाहरुको अधिकार उल्लंघन भएका मुद्दाहरु उठाउने । हतियार देखाई भएका हिंसा र त्यसबाट महिलाम परेको असरको सम्बोधन गरिनु पर्ने ।
- कानून कार्यान्वयन संयन्त्र भित्रै जस्तै: न्यायधिश, न्याय प्रशासन, प्रहरी र सरकारी वकिल, न्याय परिषद्, बार काउन्सील, बार एशोशिएशनहरुका निर्णायक तहमा महिलाहरुको समुचित प्रतिनिधित्व र सहभागिता प्रवर्द्धन गर्ने ।
- सञ्चार क्षेत्रका निर्णायक तहमा महिलाहरुलाई प्रवर्द्धन गर्ने । संचार माध्यमहरुले संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषद १३२५ र १८२० सँग सम्बन्धित विषयहरुको सही रिपोर्टिङ्ग गर्ने दिशातर्फ प्रचार प्रचार गर्नुपर्ने ।
- नागरिक समाजका संगठनहरुले महिला र केटीहरुले न्यायमा पहुँचका लागि वहस चलाउन निरन्तर रुपमा साभेदारीमा काम गर्नुपर्छ ।

४. सन्दर्भ सामग्री/सन्दर्भहरूको सूची

_____ (२००४) नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २००४, सशक्तिरण र गरिबी न्यूनीकरण, काठमाडौं, नेपाल ।

_____ (२००९) नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन २००९, राज्य रुपान्तरण र मानव विकास, नेपाल ।

CBS/ADB/ World Bank/ DFID (2006) Resilience Amidst Conflict. An Assesment of Poverty in Nepal,1995 and 2003 -04 Kathmandu, Nepal.

Deuba A.R. Changing roles of Nepali women Due to Ongoing Conflict and its Impact: A National Study. SAMANATA –Institute for social and Gender Equality. Kathmandu, Nepal

NNBN/SAATHI (2009) Keeping the Beijing Commitment Alive..... Nepal NGO Report on Beijing +15. Kathmandu, Nepal

The World Bank/ DFID. (2006) Unequal Citizens. Gender, Caste and Ethnic Exclusion in Nepal. Summary. Kathmandu, Nepal

UNFPA (2008) Situational Analysis of Gender Based Violence in Surkhet and Dang Districts, Nepal.

UNFPA/ International Rescue Committee/ SAATHI/ Women for Human Rights. Kathmandu, Nepal.

websites

<http://www.advocasyforum.org/departments/human-rights-documentation-and-monitoring-department/sexual-violence.php>

[http://www.asmita.org.np/storiesfeature/brief about nepal.htm](http://www.asmita.org.np/storiesfeature/brief%20about%20nepal.htm)

<http://www.can.gov.np/>

[http://www.fesnepal.org/reports/2003/seminar reports/papers gender /paper acharya.htm](http://www.fesnepal.org/reports/2003/seminar%20reports/papers%20gender%20/paper%20acharya.htm)

[http://www.gendermedia.ru/en/index.php?option=com content task=view& id=29&Itemid=9](http://www.gendermedia.ru/en/index.php?option=com_content&task=view&id=29&Itemid=9)

<http://www.internationalpeaceandconflict.org/profiles/blogs/nepal-women-in-media>

[http://www. peace.gov.np](http://www.peace.gov.np)

[www.swiss-cooperation.admin.ch/nepal/en/Nepal Peace Trust Fund,NPTF](http://www.swiss-cooperation.admin.ch/nepal/en/Nepal%20Peace%20Trust%20Fund,NPTF)

[http://en.wikipedia.org/wiki/Nepalese Armed Forces](http://en.wikipedia.org/wiki/Nepalese_Armed_Forces)

नेपालमा शान्ति प्रकृत्याका निर्माणका प्रमुख आधारशिलाहरु

- २२ नोभेम्बर २००५: सात राजनितिक दल र एकीकृत ने.क.पा. माओवादीबीच शान्ति पुर्नस्थापना, दशकौं लामो द्वन्द्व टुङ्ग्याउन भएका १२ बुँदे सभ्दारी ।
- १८ मई २००६: नयाँ संविधान नबनेसम्म प्रतिनिधिसभामा नै सम्पूर्ण राज्यशक्तिहरु निहीत रहने घोषणा ।
- २५ मई २००६ : सम्झौतालाई स्थायी शान्तिमा बदल्न नेपाल सरकार र एकीकृत ने.क.पा. माओवादीबीच युद्ध विरामका लागि आचार संहिता ।
- १६ जुन २००६ : शान्ति प्रकृत्यालाई अग्रगति दिन सात राजनैतिक दलका शीर्ष नेताहरु र एकीकृत ने.क.पा. (माओवादी) बीच भएको ८ बुँदे सहमति ।
- ९ अगस्त २००६ : शान्त प्रकृत्यामा सहयोगको अनुरोध गर्दै सरकार र माओवादीले संयुक्त राष्ट्र संघलाई पत्राचार ।
- नोभेम्बर २००६ : मलुकको शासन सत्ताबारे सात दलका शीर्षस्थ नेताहरु र एकीकृत ने.क.पा. माओवादीबीचको बैठकमा निर्णय ।
- २१ नोभेम्बर २००६: द्वन्द्वको अन्त गर्न सात राजनैतिक दल र एकीकृत ने.क. पा. माओवादीबीच वृहत शान्ति सम्झौता सम्पन्न ।
- डिसेम्बर २००६: हतियार र सेना व्यवस्थापन अनुगमन सहमति ।
- १५ जनवरी २००७ : अन्तरिम संविधान २००७ को घोषणा ।
- २३ डिसेम्बर २००७ : शान्ति सुदृढीकरणका दिशामा अरु कदमहरुका अतिरिक्त अप्रिल २००८ मा संविधानसभाको चुनाव गर्न सात राजनीतिक दलहरुबीच २३ बुँदे सहमति पत्र ।

नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २००९ । राज्यको रुपान्तरण र मानव विकास, काठमाण्डौं, नेपाल ।

Monthly Summary of Contributions (Police, Military Experts on Mission and Troops), As of 30 June 2010

UN Mission	Description	Male	Female	Total
MINUCRCAT	Experts on Mission	1	0	1
	Contigent Troop	622	13	635
MINURCAT Total				636
MINUSTAH	Individual Police	65	2	67
	Formed Police Units	128	12	140
	Contigent Troop	1058	17	1075
MINSUTAH Total				1282
MONUC	Experts on Mission	22	0	22
	Contigent Troop	1014	11	1025
MNOUC Total				1047
UNAMA	Individual Police	1	0	1
UNAMA Total				1
UNAMI	Experts on Mission	1	0	1
UNAMI Total				1
UNAMID	Individual Police	241	14	255
	Formed Police Units	125	13	138
	Experts on Mission	21	0	21
	Contigent Troop	345	1	346
UNAMID Total				760
UNFIL	Contigent Troop	1009	12	1021
UNFIL Total				1021
UNMIL	Individual Police	19	0	19
	Formed Police Units	236	4	240
	Experts on Mission	2	0	2
	Contigent Troop	18	0	18
UNMIL Total				279
UNMIS	Formed Police Units	42	3	45
	Experts on Mission	9	0	0
	Contigent Troop	7	0	7
UNMIS Total				61
UNMIT	Individual Police	50	2	52
	Experts on Mission	1	0	1
UNMIT Total				53
UNOCI	Experts on Mission	2	0	2
	Contigent Troop	1		1
UNOCI Total				3
UNTSO	Experts on Mission	4	0	4
UNTSO Total		5044	104	5148

Source: Data from DPKO, as of 30 June 2010

- अन्तरिम संविधान अन्तर्गत
  - ८. संविधानाको प्रारम्भ भएपछि नागरिकता
  - १३. समानताको अधिकार
  - १८. रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी अधिकार
  - २०. महिला अधिकार
  - २१. सामाजिक न्यायको अधिकार
  - ३३. राज्यका उत्तरदायित्वहरू
  - ३५. राज्यका नीतिहरू
  - ६३. संविधान सभाको गठन
  - १३१. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
  - १४२. राजनीतिक दलका रूपमा चुनाव लड्ने मान्यताका लागि दर्ता गर्नुपर्ने ।
  - १५४. आयोगहरूको गठन
  - मुलुकी ऐन अन्तर्गतका प्रावधानहरू (मुलुकी ऐन २०१९)
  - महल १- अदालती बन्दोवस्तको
  - महल १२- लोगने स्वास्नीको
  - महल १३- अंशवन्डाको
  - महल १४- स्त्री अंश धनको
  - महल १६- पशुकरणीको
  - महल २१- रजिष्ट्रेशनको
  - महल १०- ज्यान सम्बन्धीको
  - महल १३- आशय करणीको
  - महल १४- जवर्जस्ती करणीको
  - महल १५- हाड नाताको
  - महल १७- विवाहवारिको
  - महल १८- जारीको
  - महल १९- अदलको
- मानव बेचबिखन र ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४
- मानव बेचबिखन र ओसार पसार (नियन्त्रण) नियम २०६५
- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६
- CEDAW
- CEDAW इच्छाधिन प्रतिज्ञापत्र

- नागरिकता ऐन २०६३
- कारागार ऐन २०१९
- प्रमाण ऐन २०३१
- गाली बेइज्जती ऐन, २०१६
- जन्म, मृत्यु र व्यक्तिगत घटना दर्ता ऐन, २०३३
- श्रम ऐन, २०६३
- आय कर ऐन २०५८
- सैनिक ऐन २०६३
- राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन २०६३
- वैदेशिक रोजगार ऐन २०६४
- कामदार महिला यौन शोषण निर्देशिका जस्तै डान्स र रेष्टुरा २०६५
- छाउपडी प्रथा उन्मूलन निर्देशिका २०६४
- प्रहरी नियमावली २०४९
- लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन २०६३
- पुनरावेदन अदालत तथा जिल्ला अदालतका न्यायधिशहरुको पारिश्रमिक, सुविधा तथा सेवाका अन्य सर्त सम्बन्धी ऐन, २०४८
- निजामती सेवा ऐन २०४८
- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९

तालीका १५ शान्ति कोष ट्रस्ट परियोजनाको लगानी अवस्था (१५ जनवरी, २००९ अनुसार)
ने.रु.लाखमा

अनुसूची-४

परियोजनाहरु	कूल परियोजना	कोषका खर्च	कैफियत
क.१. अस्थायी आवास	१०६.००	१०६.००	
क.२.१ पिउने पानी	५९.७५	३७.९८	
क २.२ विद्युत	१४०.७५	१४०.७५	
क २.३ बाटो	४०.००	४०.००	
क.२.४ भौतिक पूर्वाधार	१०९.२८	६०.७९	नेपाल सरकार बाट थप १.५१ लाख खर्च गरेको ।
क २.५ टेलिफोन	४.००	०.५०	
क ३ पहुँचमार्ग	५०२.६४	३०९.५१	
क.४ अस्थायी क्यान्टोनमेन्ट पूर्वाधार	१३८.२६	१४४.४४	नेपाल सरकारबाट थप ६.१९ लाख खर्च गरेको ।
क५ आधारभूत आवश्यकता	१६५५.९७	१६४२.१०	
क ६ क्यान्टोनमेन्ट स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम	५३.३५	४८.२२	नेपाल सरकारबाट थप २.२९ लाख खर्च गरेको
क ६ . १ क्यान्टोन्मेन्ट स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम	५९.५६	एन.ए	जनवरी २००९को पहिला सातामा आइ.एस लाई कोष छुट्याएको
चरण द्वितीय क ७ आपत्कालीन स्वास्थ्य व्यवस्थापन	३.५०	३.५०	
ख.१ आइ.डि .पी का लागि विशेष कार्यक्रम	३७१.७०	१५५.४७	
ग.१ मतदाता शिक्षा	१६०.५३	८१.११	कार्यान्वयन स्थगित गरी बाँकी रहेका आगामी परियोजनाका लागि प्रयोग हुने ।
ग.२ निर्वाचन अधिकृतहरु र कर्मचारी तालिम	२५०.९९	५.०७	कार्यान्वयन स्थगित गरी बाँकी रहेको आगामी परियोजनामा प्रयोग हुने ।
ग १.२ सं.स चुनावका लागि मतदाता शिक्षा कार्यक्रम	२१९.२१	१६७.६५	छुट्याइएको रकम ग १ को वचत हो, थप गरिएन ।
ग.२.२ चुनाव विकास अधिकृत र सहयोगी कर्मचारी २०६४ सं.स चुनाव प्रशासनका लागि	२४१.८७	१२८.२२	छुट्याइएको रकम ग २ को वचत हो, थप गरिएन ।
ग ३.सं.स चुनावका दिनमा पोलिड अफिसर र सहयोगी कर्मचारी खटाइएको	१२५०.६४	८८४.१३	
जम्मा	५,३६७.९०	३८४६.१९	

स्रोत : नेपाल शान्ति कोष, मासिक प्रगति विवरण, सेप्टेम्बर २००८-जनवरी २००९